

çarpan, işarələnmiş vahidlərinin təhlilindən başlanmışdır. Lüğətin zənginliyi, lakin müəyyən mərhələdə əldə edilən məlumatlar ənənəvi linqvistik təhlilin çərçivəsinə sığmır [Gibbs, 1997:145].

Eyni xüsusiyyətlər metafora hadisəsinə də aiddir: bir vaxtlar hətta antik filosofların əsərlərində o, insan idrakının ən mühüm elementi hesab edilirdisə, sonralar elmlərin diferensiasiyası ilə dil metaforalarının tədqiqi əsasən linqvokulturologiyanın tədqiqat sahəsinə çevrildi. Linqvistik təhlil linqvistik metaforaların xüsusiyyətlərini, onların quruluşunu və mənasını, dil sistemindəki rolunu və funksiyalarını müəyyən etməyə yönəldilmişdir.

Nəticə/Conclusion

Metaforadan istifadə nitqimizi fərdiləşdirir, ona müəllifin özünə-məxsusluğunun xüsusiyyətlərini verir. Amma bu unikallığın xüsusi növ qanunauyğunluğu var ki, bunsuz heç bir ünsiyyət, o cümlədən mədəniyyətlərarası ünsiyyət mümkün deyil. İstənilən fərdi məcazi dil ancaq başa düşüldüyü üçün məcazidir. Belə bir anlayış olmadan vahid mədəniyyət məkanını qorumaq mümkün deyil. “Yeni” obraz, “yeni” metafora bu məkanı genişləndirir, onun daxili dərinliyini açır.

Ümumiyyətlə, dil metaforasının və onun arxasında gedən metaforalaşma proseslərinin tədqiqi linqvomədəni məkanı əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirən, “ümumi dil” metaforasiyası nəticəsində “mənimsənilən” təsadüfi və bədii metaforaları öyrənilməsi üçün əsas ola bilər

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Clausner, T.C., Croft, W. (1997) Productivity and schematicity in metaphors // *Cognitive Science*. – Vol.21 (3). – p.247-282.
2. Geiger, R.A., Rudzka-Ostyn, B. (Eds.) (1993). *Conceptualizations and Mental Processing in Language*. Mouton de Gruyter: –Berlin: New York. – 230 p.
3. Gibbs, R.W., Bogdanovich, J.M., Sykes, J.R., Barr, D.J. (1997). Metaphor in idiom comprehension // *Journal of Memory and Language*. – 37, – p.141-154.
4. Блэк, М. (1990). Метафора // *Теория метафоры*. –Москва: – с.153-172.
5. Дэвидсон, Д. (1990). Что означают метафоры // *Теория метафоры*. – Москва: – с.173-193.
6. Лакофф, Д., Джонсон, М. (1990). Метафоры, которыми мы живем // “*Теория метафоры*”. – Москва: – с.387-415.

Məqalə tarixçəsi

Daxil olub 18.02.2026

Qəbul edilib 05.03.2026

Nəşrə tövsiyə edib Ülvியә Hacıyeva

<https://doi.org/10.30546/114578.2026.3015.220>

AZƏRBAYCAN DİLİNİN PAREMİOLOJİ VAHİDLƏRİ ƏSASINDA ƏMƏK KONSEPTİNİN KOQNİTİV-KONSEPTUAL TƏHLİLİ

Həcər Məmmədova

baş müəllim

Bakı Slavyan Universiteti

<https://ORCID.org/0009-0009-1098-9741>

hajar.mammadova108@gmail.com

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dilinin paremioloji vahidlərində əmək konseptinin koqnitiv-konseptual xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Tədqiqatın məqsədi atalar sözləri və məsəllər əsasında əmək anlayışının xalqın dil mənzərəsində hansı semantik, dəyeryönlü və normativ məzmunla təqdim olunduğunu müəyyənləşdirməkdir. Araşdırmada koqnitiv dilçilik çərçivəsində konseptin sosial-mədəni, aksioloji və əxlaqi-etik sahələrlə əlaqəsi təhlil edilmiş, “əmək” və “tənbəlik” oppozisiyası əsas mənalandırıcı koqnitiv çərçivələrdən biri kimi şərh olunmuşdur. Paremioloji materialın təhlili göstərir ki, əmək konsepti yalnız fiziki fəaliyyət kimi deyil, həm də maddi rifahın əldə olunmasının şərti, sosial məsuliyyətin göstəricisi, insanın şəxsiyyətini və cəmiyyətdəki mövqeyini müəyyən edən mühüm dəyər kimi konseptuallaşdırılır. Tədqiqat nəticəsində ƏMƏK konseptinin əsas koqnitiv əlamətlərinin zərurət, sosial fayda, nəticə, dəyər formalaşdırma, fiziki və mənəvi səy, məsuliyyət olduğu müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: əmək konsepti, paremioloji vahidlər, koqnitiv dilçilik, konseptual metafora, aksioloji dəyərlər, milli dil mənzərəsi.

THE COGNITIVE-CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE LABOUR CONCEPT BASED ON AZERBAIJANI PAREMIOLOGICAL UNITS

Hajar Mammadova

Baku Slavic University

Abstract

The article investigates the cognitive and conceptual features of the labour concept as represented in the paremiological units of the Azerbaijani language.

The purpose of the study is to determine how the notion of labour manifests itself in the national linguistic worldview through proverbs and sayings, and to reveal its semantic, value-oriented and normative content. Within the framework of cognitive linguistics, the relationship of the concept with socio-cultural, axiological and moral-ethical domains is analysed, and the opposition “labour – laziness” is interpreted as one of the main meaning-forming cognitive frameworks. The analysis of the paremiological material shows that the concept of labour is conceptualised not only as physical activity, but also as a condition for achieving material well-being, an indicator of social responsibility, and an important value determining a person’s character and social status. The results of the study demonstrate that the main cognitive features of the concept of LABOUR are necessity, social benefits, result-orientation, value formation, physical and spiritual effort, and responsibility.

Key words: the concept of labour, paremiological units, cognitive linguistics, conceptual metaphor, axiological values, national linguistic worldview.

КОГНИТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «ТРУД» НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Хаджар Мамедова

Бакинский славянский университет

Резюме

В статье исследуются когнитивно-концептуальные особенности концепта «труд» в паремиологических единицах азербайджанского языка. Цель исследования заключается в выявлении того, каким образом понятие труда представлено в языковой картине мира народа на материале пословиц и поговорок, а также в определении его семантического, ценностного и нормативного содержания. В рамках когнитивной лингвистики анализируется связь данного концепта с социокультурной, аксиологической и нравственно-этической сферами, а оппозиция «труд – лень» интерпретируется как одна из основных смыслообразующих когнитивных рамок. Анализ паремиологического материала показывает, что концепт «труд» концептуализируется не только как физическая деятельность, но и как условие достижения материального благополучия,

показатель социальной ответственности и важная ценность, определяющая личностные качества человека и его положение в обществе. В результате исследования установлено, что основными когнитивными признаками концепта «труд» являются необходимость, социальная полезность, результативность, формирование ценностей, физическое и духовное усилие, а также ответственность.

Ключевые слова: концепт «труд», паремиологические единицы, когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, аксиологические ценности, национальная языковая картина мира.

Giriş/Introduction

Dilçilikdə koqnitiv yanaşma dili cəmiyyətin mental proseslərinin və koqnitiv fəaliyyətinin ifadəçisi kimi nəzərdən keçirir. Bu paradıqma çərçivəsində paremioloji vahidlər xalq təcrübəsinin və kollektiv təfəkkürün kvintessensiyası kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Paremioloji vahidlər xalqın empirik və mədəni təcrübəsini ümumiləşdirən məntiqi mühakimə ehtiva edir. Bu vahidlərin strukturu, bir qayda olaraq, sosial reallıqlara qiymətləndirici münasibəti əks etdirir və bu baxımdan koqnitiv təhlil üçün maraq doğurur.

Koqnitiv dilçilikdə “əmək” konsepti əsasən sosial-mədəni və dəyər bildirən (aksioloji) konseptlər qrupuna aid edilir. Daha dəqiq desək, “əmək” konsepti eyni zamanda bir neçə konseptual sahəni birləşdirir:

sosial konseptual sahəni – çünki əmək insanın cəmiyyətdəki rolu, fəaliyyəti və vəzifələri ilə bağlıdır;

aksioloji (dəyər) konseptual sahəni – çünki əmək dəyərləndirilir (yaxşı-pis, lazımlı-lazımsız, hörmətli-hörmətsiz və s.);

əxlaqi-etik konseptual sahəni – çünki əmək tənbellik, hiyləgərlik və məsuliyyətsizlik kimi anlayışlara qarşı qoyulur və mənəvi norma kimi çıxış edir. Beləliklə, “əmək” konsepti sosial-mədəni və aksioloji konseptlər qrupuna aiddir və xalqın dil mənzərəsində əsas (baza) konseptlərdən biri hesab olunur.

Məsələnin işlənmə dərəcəsi. Əmək konsepti bir sıra xarici dilçilərin tədqiqatlarında araşdırılsa da [Токарев, 2003; Вапник, 2015], Azərbaycan dilçiliyində bu konsept, demək olar ki, ayrıca və sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Bununla belə, əmək konseptinin dilin müxtəlif səviyyələrində təzahür etdiyini nəzərə alsaq, qeyd etmək olar ki, bu istiqamətdə yalnız iş feillərinin semantik-struktur xüsusiyyətləri valentlik nəzəriyyəsi əsasında tədqiqat obyektinə cəlb edilmişdir [Əhədova, 2007]. S.Əhədova iş feillərini

aşağıdakı yarımqruplara ayırır: 1. insanın yaradıcı fəaliyyətini bildirən iş feilləri; 2. dağıdıcı, məhvədicə fəaliyyəti ifadə edən iş feilləri; 3. işin icrası zamanı obyektə cüzi dəyişiklik yaradan feillər; 4. obyektə dinamik təsiri bildirən iş feilləri; 5. insanın qida qəbuletmə fəaliyyətini bildirən feillər. Müəllif bu yarımqruplarla yanaşı, iş feillərinin bir sıra mikroqruplarının da mövcud olduğunu göstərir [Əhədova, 2007:16].

Azərbaycan dilçiliyində əmək konsepti bilavasitə koqnitiv-konseptual aspektdən tədqiq olunmadığından, təqdim olunan araşdırma bu baxımdan yenidir, elmi aktualıq kəsb edir və xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan dilində əməyə dair atalar sözlərinin koqnitiv yanaşma əsasında təhlili bu dil vahidlərinin strukturunu və məzmununu daha dərindən anlamağa imkan verməklə yanaşı, xalq şüurunun mənzərəsini də daha geniş şəkildə üzə çıxarır. Bu yanaşma milli dünyagörüşünün öyrənilməsinə, dilin mədəniyyətin daşıyıcısı və onun ötürülməsi mexanizmi kimi tədqiqinə mühüm töhfə verir.

Azərbaycan dilinin paremioloji vahidlərində əmək konsepti: dəyərlər, qiymətləndirmələr, metaforalar. Biz belə bir mövqedən çıxış edirik ki, *konsept* şüurun elementi olan mental vahiddir. İnsan şüuru real dünya ilə dil arasında vasitəçi rolunu oynayır. Şüur ona daxil olan mədəni informasiyanı emal edir və sistemləşdirir. Əmək konsepti Azərbaycan paremiologiyasında xüsusi yer tutur. O, həm həyati vacib, həm də eyni zamanda mənəvi bir fenomen kimi dərk edilir.

Əmək anlayışı müxtəlif sözlərlə ifadə oluna bilər: *əmək-zəhmət-iş* [ADSL, 2006:123; ADİL, 2006:108]. Bu konseptin nüvəsini təşkil edən sözləri nəzərə alaraq atalar sözlərini təhlil edək.

Əmək ilə bağlı atalar sözləri normativ-qiymətləndirici funksiya yerinə yetirir, məcburiyyət, faydalılıq, dürüstlük və nəticəlilik yönündə baxışları formalaşdırır. Əmək xoşbəxtliyin açarıdır (Əmək fərəh və səadətdir) [Həmidov, 2004:243] ifadəsi əməyin insana fərəh və daxili məmnuniyyət verdiyini göstərir. Əmək insanın ziynətidir [Həmidov, 2004:243] deyimi, əməyi insan üçün ən gözəl bəzək, dəyər kimi təqdim edir. Əmək sərvət mənbəyidir [Həmidov, 2004:244] ifadəsi əmək nəticəsində maddi rifahın yarandığını vurğulayır. Əmək şöhrətdir və əməklə ucalırıq biz [Həmidov, 2004:244] kimi atalar sözləri sosial və mənəvi yüksəlişin əmək sayəsində olduğunu göstərir. Əməli olmayan alimin sözləri təsirsiz qalar və əməlsiz sözdə təsir olmaz [Həmidov, 2004:244] ifadələri isə əməlin söz və biliyi təsirli hala gətirdiyini, yəni əməyin praktik nəticə üçün şərt olduğunu bildirir. Əməyə hörmət et, hörmətini artırın [Həmidov, 2004:244]

ifadəsi əmək ilə qarşılıqlı hörmətin formalaşdığını göstərir. Bu atalar sözlərində “əmək” konsepti həm praktiki, həm də mənəvi dəyərlərlə bağlıdır.

“*İşləməyən dişləməz*” tipli nümunələr şüurda söy ilə nəticə arasında səbəb-nəticə bağlantısını möhkəmləndirir və əsasən fəaliyyət → nəticə → dəyər koqnitiv zənciri ilə təmsil olunur. Bu vahidlərin koqnitiv strukturu məcburiyyət, fayda, əxlaqi dəyər və dövrilik əlamətlərini əhatə edir [Важбицкая, 1999]. Bu cür atalar sözləri əsasında “zəhmət / əmək” konsepti koqnitiv baxımdan aşağıdakı kimi modelləşdirilə bilər:

“*Zəhmət çəkməyən bal yeməz*” [Həmidov, 2004:577] – burada zəhmət nəticəyə aparən məcburi ilkin şərt kimi konseptuallaşdırılır. Koqnitiv modeldə zəhmət bal (nemət, uğur) əldə etməyin yeganə legitim yolu kimi təqdim olunur. Bu vahiddə zəhmət – mükafatın şərtidir konseptual metaforası formalaşır.

“*Zəhmət çəkməyən rahatlığın qədrini bilməz*” [Həmidov, 2004:577] – bu atalar sözündə zəhmət yalnız maddi nəticənin deyil, həm də emosional-dəyərləndirici təcrübənin mənbəyi kimi şərh olunur. Koqnitiv baxımdan rahatlığın dəyərinin dərk edilməsi üçün əvvəlki zəhmət təcrübəsi tələb olunur. Burada zəhmət – qiymət hissini formalaşdıran təcrübədir modeli yaranır.

“*Zəhmət olan yerdə, qeybət olmaz*” [Həmidov, 2004:577]. Bu nümunədə zəhmət insanın vaxtını və diqqətini mənalı fəaliyyətə yönəldən sosial-normativ mexanizm kimi təqdim olunur. Koqnitiv struktura görə zəhmət mənfəi sosial davranışları (qeybət, boşluq, laqeydlilik) neytrallaşdıran amildir. Yəni zəhmət – mənəvi nəzarət vasitəsidir.

“*Zəhmət – torpaqda, nemət – süfrədə*” [Həmidov, 2004:577] – bu atalar sözündə aydın məkan metaforası qurulur: zəhmət istehsal məkanında (torpaq), nemət isə istehlak məkanında (süfrə) yerləşdirilir. Koqnitiv baxımdan burada proses → nəticə ardıcılığı vizuallaşdırılır. Konseptual model belədir: zəhmət – mənbədir, nemət – nəticədir.

“*Zəhmət yemək istəmir, amma özü yedirdir*” [Həmidov, 2004:577] – bu nümunədə zəhmət antropomorflaşdırılır, yəni insani xüsusiyyətlərlə təqdim olunur. Koqnitiv mexanizmə görə zəhmət fiziki ehtiyac duymayan, lakin başqalarının ehtiyacını təmin edən güc kimi dərk edilir. Burada zəhmət – qidalandıran gücdür konseptual metaforası formalaşır.

Ümumiləşdirilmiş koqnitiv modelə əsasən, bu atalar sözlərində “zəhmət” konsepti aşağıdakı əsas semantik əlamətlərlə təmsil olunur: səbəbilik (zəhmət nəticənin başlanğıcıdır), faydalılıq və məhsuldarlıq, dəyər formalaşdırma

(rahatlığın qədrini bilmə), mənəvi-normativ funksiya (qeybətə qarşı durma), sosial fayda və paylaşım.

Beləliklə, təqdim olunan paremioloji materialda zəhmət koqnitiv olaraq yalnız fiziki fəaliyyət deyil, eyni zamanda maddi rifahın, mənəvi davranışın və sosial harmoniyanın əsas şərti kimi konseptuallaşdırılır.

Aşağıdakı paremiyalar əsasında “iş/əmək” konsepti koqnitiv baxımdan ümumiləşdirilmiş şəkildə modelləşdirilir. Bu materialda iş anlayışı təkcə fiziki fəaliyyət yox, sosial dəyər, məsuliyyət və həyat strategiyası kimi təqdim olunur. Bu atalar sözlərində əsas koqnitiv çərçivə iş → fəaliyyət → nəticə → sosial qiymət sxemi üzərində qurulur.

“*İş adamı bəyan eylər*” [Həmidov, 2004:318] – iş insanın daxili keyfiyyətlərini üzə çıxaran vasitə kimi dərk edilir. Koqnitiv model: iş – şəxsiyyətin açılmasıdır.

“*İş adamın cövhəridir*” [Həmidov, 2004:318] – iş insanın mahiyyətini təşkil edən əsas xüsusiyyət kimi təqdim olunur. → iş – insanın daxili dəyəridir.

“*İş bacaranın, aş yeyənindir*” [Həmidov, 2004:318] – burada sosial ədalət modeli qurulur: işi bacaran, həm də nəticədən yararlanmalıdır. İş → hüquq və mükafat meyarıdır.

“*İş başdan aşıb*” [Həmidov, 2004:318] – iş koqnitiv olaraq yığılma və daşma metaforası ilə təsvir olunur. İş → yük / həcm kimi qavranılır.

“*İş başından aşınca, dövlət cibindən daşar*” [Həmidov, 2004:318] – işlə maddi rifah arasında birbaşa əlaqə yaradılır. İş → sərvət yaradan mənbədir.

“*İş başqa, söz başqa*” [Həmidov, 2004:318] – iş real nəticə ilə, söz isə yalnız diskursla bağlanır. İş → praktiki fəaliyyət, söz – formaldır.

“*İş bilən müşküldə qalmaz*” [Həmidov, 2004:319] – burada iş bacarıq və kompetensiya çərçivəsində təqdim olunur. İş → problem həll etmə alətidir.

“*İş danışığından keçər*” [Həmidov, 2004:319] – işin həyata keçməsi üçün razılaşma və koordinasiya tələb olunur. İş → sosial əlaqə prosesidir.

“*İş əlindən yeməyə həsrət canım*” [Həmidov, 2004:319] – iş həddən artıq intensiv fəaliyyət kimi dərk edilir. İş → insani tam məşğul edən prosesdir.

“*İş əngələ düşəndə, Allah da yada düşər*” [Həmidov, 2004:319] – çətinlik vəziyyətində iş metafizik dəstəyə ehtiyac yaradır. İş → sınaq situasiyasıdır.

“*İş görünəndir*” [Həmidov, 2004:319] – nəticənin sahibi işi görən subyektdir. İş → mülkiyyət və məsuliyyət meyarıdır.

“*İş ilə zarafat olmaz*” [Həmidov, 2004: 319] – iş ciddi və normativ sahə kimi təqdim olunur. İş → ciddi sosial dəyərdir.

“*İş işdən keçəndən sonra məsləhətə getməzlər*” [Həmidov, 2004:319] – zaman faktoru ön plana çıxır. İş → zamana bağlı prosesdir.

“*İş olan yerdə nöqsan da olar*” [Həmidov, 2004:320] – iş risk və səhv ehtimalı ilə birlikdə konseptuallaşdırılır. İş→səhv riski olan fəaliyyətdir.

“*İş tərsə gələndə, tər halva diş sındırar*” [Həmidov, 2004:320] – uğursuzluq zamanı adi şeylər belə çətinləşir. İş → taleyə həssas prosesdir.

“*İş yiyəsi işdə gərək*” / “*İşçi işdə gərək*” [Həmidov, 2004:320] – işin əsas şərti real iştirakdır. İş → şəxsi mövcudluq tələb edən fəaliyyətdir.

“*İşdə hamıdan dalda, yeməkdə hamıdan qabaqda*” [Həmidov, 2004:320] – sosial ədalətsizlik modeli qurulur. Faydaya həssas, zəhmətə dözümsüz subyekt.

“*İşə getməyən oğlum olunca, cütə gedən öküzüm olsun*” [Həmidov, 2004:320] – işə yararlılıq qohumluq münasibətindən üstün tutulur. İş → sosial faydalılıq ölçüsüdür.

“*İşə xor baxma, boynuna torba taxar*” [Həmidov, 2004:320] – işdən yayınmaq sosial rüsvayçılıqla nəticələnir. İşdən qaçmaq → sosial cəza doğurur.

Beləliklə, yuxarıdakı paremioloji vahidlərdə “Əmək/İş” konsepti aşağıdakı əsas semantik-koqnitiv komponentlər üzərində qurulur: fəaliyyət və real əməl, bacarıq və peşəkarlıq, məsuliyyət və sahiblik, maddi rifah və paylanma, zaman və risk faktoru, sosial dəyər və reputasiya.

Nəticə etibarilə, bu atalar sözlərində *İŞ* koqnitiv baxımdan sadəcə məşğuliyyət deyil, insanın mahiyyətini, sosial mövqeyini və həyatdakı dəyərini müəyyən edən əsas fəaliyyət modeli kimi konseptuallaşdırılır.

Paremiyaların fəaliyyət növlərinə görə (əkinçilik, sənətkarlıq, ticarət) təsnifatı əmək obrazının ənənəvi iqtisadiyyat və mədəniyyət formalarında dərin kökləndiyini göstərir [Гудков, 2003]. «*Nə akərsən, onu da biçərsən*» [Həmidov, 2004:] və ya “*Dəryaz işlər, qol öyünər*” [Həmidov, 2004:181] atalar sözləri aqrar təfəkkürü, “*Dəmir isti ikən döyərlər*” [Həmidov, 2004:176] işə sənətkarlıq (dəmirçilik) yanaşmasını əks etdirir; “*Bu xəmir hələ çox su aparacaq*” [Həmidov, 2004:140] çörəkçilik; “*Acı bağırısaq kimi uzanır*” [Həmidov, 2004:20] və “*Dəvəni toya ya su daşımağa, ya da odun gətirməyə çağırırlar*” [Həmidov, 2004:184] heyvandarlıq yanaşmasını əks etdirir.

“Əmək /zəhmət – tənbellik” oppozisiyası əsas koqnitiv mənəli çərçivələrdən biridir. Tənbellik şəxsiyyəti və cəmiyyəti dağıdan sosial və mənəvi bir şər kimi təqdim olunur. Aşağıdakı atalar sözləri əsasında “tənbellik” konsepti koqnitiv baxımdan aşağıdakı şəkildə modelləşdirilir və “əmək – tənbellik” oppozisiyasının mənfi qütbünü təşkil edir. Bu paremioloji vahidlərdə tənbellik

fəaliyyətsizlik yox, məqsədli şəkildə zəhmətdən yayınma kimi konseptuallaşdırılır:

“*Tənbəl badam istər, sındırmağın zəhmətindən qaçar*” [Həmidov, 2004: 509] – koqnitiv modeldə tənbəl nəticəni (badamın ləpəsi) istəyir, lakin prosesdən (sındırmaqdan) qaçır. Burada əsas sxem nəticə var – proses yox tipli pozulmuş səbəb-nəticə modelidir.

“*Tənbəl deyər: ver - yeyim, ört - yatım, gözlə, canım çıxmasın*” [Həmidov, 2004:509] tənbəllik başqalarının əməyinə söykənən asılılıq modeli kimi təqdim olunur. Koqnitiv baxımdan burada tənbəl – istehlakçı, başqası – istehsalçı qarşılıqlı quruluşu qurulur.

“*Tənbəl dilənçinin qardaşdır*” [Həmidov, 2004:509] – bu vahiddə tənbəllik birbaşa sosial asılılıq və möhtaclıqla eyniləşdirilir. Konseptual yaxınlaşdırma yolu ilə tənbəllik → dilənçilik səbəb əlaqəsi yaradılır.

“*Tənbəl həmişə ‘xəstəyəm’ deyər*” [Həmidov, 2004:509] – burada xəstəlik bəhanə kimi konseptuallaşdırılır. Koqnitiv baxımdan tənbəllik özünü legitimləşdirmə strategiyası yaradır.

“*Tənbəl yatağan olar*” [Həmidov, 2004:509] – bu nümunədə tənbəllik zamanla vərdişə və sabit vəziyyətə çevrilən həyat tərzini kimi təqdim olunur. tənbəllik – davamlı passivlik modelidir.

“*Tənbələ dedilər - atı sula, - dedi: dodaqlarım yaradır; dedilər - gəl sıyıq yeməyə, - dedi: hanı mənim böyük qaşığım?*” [Həmidov, 2004:510] – burada tənbəlin davranışı selektivdir: zəhmət tələb edən işi rədd edir, fayda gətirən işi isə şərtlə qəbul edir. Koqnitiv model: tənbəl – faydaya həssas, zəhmətə dözümsüz subyekt.

“*Tənbələ dedilər - qapını ört, - dedi: külək əsər, örtər*” [Həmidov, 2004: 510] – tənbəllik məsuliyyəti qeyri-müəyyən qüvvələrə ötürmək kimi təqdim olunur. Burada tənbəllik – məsuliyyətin transferidir.

“*Tənbələ həftənin hər günü cümədir*” [Həmidov, 2004:510] – zaman koqnitiv olaraq istirahət günü prizmasında qavranılır. Tənbəl üçün həyat ritmi tamamilə işsizliyə uyğunlaşdırılır.

“*Tənbələ iş buyur, o sənə ağıl öyrətsin*” [Həmidov, 2004:510] – bu atalar sözündə tənbəllik bəhanə, uzun izah və özünühaqlama strategiyası ilə assosiasiya olunur. Koqnitiv model: tənbəllik – diskursiv qaçışdır (sözlə işdən yayınma).

“*Tənbəllik azar artırar, işləmək canı saf edər*” [Həmidov, 2004:510] – burada tənbəllik sağlamlığa mənfi təsir göstərən faktor kimi, əmək isə bədəni və

ruhu saflaşdıran fəaliyyət kimi konseptuallaşdırılır. Tənbəllik – xəstəlik mənbəyi, əmək – sağlamlıq mənbəyidir.

“*Tənbəllik dilənçilik gətirər*” [Həmidov, 2004:510] – bu nümunədə tənbəllik sosial enişin birbaşa səbəbi kimi təqdim olunur.

Verilmiş atalar sözlərində “tənbəllik” konsepti aşağıdakı əsas koqnitiv əlamətlərlə formalaşır: prosesdən qaçma və yalnız nəticəyə yönəlmə, başqasının əməyinə istinad etmə, bəhanə və əsaslandırma mexanizmi, məsuliyyətdən yayınma, sosial asılılıq və dilənçilik riski, fiziki və mənəvi zəifləmə.

Təqdim olunan paremioloji materialda tənbəllik koqnitiv baxımdan sadəcə passivlik deyil, şəxsi məsuliyyəti, sosial faydalılığı və sağlamlığı dağıdan davranış modeli kimi konseptuallaşdırılır.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin dünya mənzərəsində ƏMƏK konsepti dəyər və normativ istiqamətləndirici kimi formalaşır. Atalar sözləri əməyi rifaha və mənəvi kamilliyə aparan yol kimi kodlaşdırır. Koqnitiv təhlil bu dil vahidlərində etnik mentalitetin dərin qatlarını və sosial reallığın kateqoriyalaşdırılması üsullarını üzə çıxarır [Кубрякова, 2004].

Koqnitiv təhlildə xüsusi diqqət xalq təsəvvürlərinin formalaşmasının əsasında dayanan konseptual əlamətlərin müəyyənləşdirilməsinə yönəldilir. ƏMƏK konseptində bu əlamətlər zərurət, dəyər, faydalılıq, fiziki və mənəvi səy kimi çıxış edir. Bu əlamətlər atalar sözlərində həm birbaşa, həm də metaforik formada təzahür edir [Лотман, 1994].

Qeyd etmək lazımdır ki, koqnitiv yanaşma dildə təkə reallığın əksini deyil, eyni zamanda onun şərh olunması mexanizmini də görməyə imkan verir.

Atalar sözləri xalqın təcrübəsini kodlaşdıran özünəməxsus koqnitiv sxemlər kimi fəaliyyət göstərir. Onlar xalqın əməyə münasibəti haqqında fikri ifadə etməklə yanaşı, eyni zamanda davranışı tənzimləyir, normaları və dəyeryönümlü təsəvvürləri nəsil-dən-nəslə ötürür [Маслова, 2004]. Əmək konsepti emosional-qiyətləndirici xüsusiyyətləri də əhatə edir. Əmək yalnız maddi rifaha nail olma yolu kimi deyil, həm də daxili məmnunluğa çatma, şəxsi inkişaf və özünü təsdiq etmə vasitəsi kimi qavranılır [Попова и Стернин, 2007].

Nəticə/Conclusion

Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan dilinin paremioloji vahidlərində əmək konsepti xalqın dil mənzərəsində dəyər və normativ istiqamətləndirici kimi çıxış edir və sosial-mədəni, aksioloji və əxlaqi-etik konseptual sahələrin kəsişməsində formalaşır. Araşdırma göstərir ki, atalar sözlərində əmək yalnız fiziki fəaliyyət kimi deyil, eyni zamanda: maddi rifahın

əldə olunmasının əsas şərti, mənəvi davranışın və sosial məsuliyyətin göstəricisi, insanın şəxsiyyətini və sosial mövqeyini müəyyən edən meyar kimi konseptuallaşdırılır.

Paremioloji material əsasında müəyyən edilmişdir ki, “əmək” konseptinin əsas koqnitiv əlamətləri zərurət, sosial fayda, nəticə, dəyər formalaşdırma, fiziki və mənəvi səy, məsuliyyətdir.

Eyni zamanda tədqiqatda “əmək – tənbəllik” oppozisiyasının Azərbaycan dilində əsas koqnitiv və mənəvi çərçivələrdən biri olduğu aşkara çıxarılmışdır. Tənbəllik anlayışını bildirən paremioloji vahidlərdə məqsədli şəkildə zəhmətdən yayınma, sosial asılılıq, məsuliyyətsizlik və mənəvi zəifləmə ilə assosiasiya olunur və əməyə qarşı mənfi qütb kimi təqdim edilir.

Beləliklə, tədqiqat sübut edir ki, Azərbaycan paremiologiyasında ƏMƏK / İŞ konsepti xalqın dünyagörüşündə maddi rifaha aparan yol olmaqla yanaşı, mənəvi kamilliyin, sosial harmoniyanın və düzgün həyat strategiyasının əsasını təşkil edən universal dəyər kimi formalaşmışdır.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (2006). 4 cildə. II cild. – Bakı: “Şərq-Qərb”. – 792s.
2. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti (2007). – Bakı: “Şərq-Qərb”. – 424 s.
3. Əhədova, S.A. (2007). İngilis və Azərbaycan dillərində iş feillərinin semantik-struktur təhlili: (valentlik nəzəriyyəsi əsasında) /filol. e.n.al.dar.a.üçün təq.ed. dis-nın avtoferatı. – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti. – 21 s.
4. Həmidov, İ.H. (2004). Azərbaycanca-rusca atalar sözləri lüğəti. – Bakı: “OKA Ofset”. – 586 s.
5. Вапник, Н.А. (2015). Концепт "Трудовая деятельность человека" в лексико-фразеологической системе английского, немецкого и русского языков: диссертация... кандидата филологических наук: – Москва, – 214 с.
6. Вежбицкая, А. (1999). Семантические универсалии и описание языков. – Москва: “Языки русской культуры”. – 777с.
7. Гудков, Д.Б. (2003). Теория и практика межкультурной коммуникации. – Москва: “Гнозис”. – 287 с.
8. Кубрякова, Е.С. (2004). Язык и знание. – Москва: “Языки славянской культуры”. – 506 с.
9. Лотман, Ю.М. (1994). Очерки по типологии культуры. – Таллин: “Александра”. – 479 с.